

БРАНКА ТОШИЋ*

ЕКОНОМСКО-ГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ РАЗВОЈА ВАЉЕВА, ШАПЦА И ЛОЗНИЦЕ

Садржај: Саобраћајно-географски положај, природне карактеристике терена Ваљево, Шапца и Лознице, ресурси за развој производних делатности, друштвено-географски услови и досадашњи процес развоја су најбитнији фактори будуће рационалне економске организације три града у измењеним тржишним условима.

Кључне речи: положај, ресурси, привреда, развој, градови.

Abstract: The traffic-geography situation, the natural characteristics of terrain of Valjevo, Sabac and Loznica, the resources for economy development, social-geography conditions, as well as, the former development process are the most important factors for the future rational economy organization of three towns in the period of changed market terms.

Key words: situation, resources, economy, development, towns.

Увод

Три града - Ваљево, Шабац и Лозница налазе се у северозападном делу Средишње Србије. Ваљево припада Колубарском, а Шабац и Лозница Мачванском округу. Према попису 1991. године, два регионална центра - Ваљево и Шабац имала су око 59.000, односно око 55.000 становника, док је дотадашњи субрегионални центар Лозница, који је Просторним планом Републике Србије (1996) добио статус регионалног центра, мањи град, са око 19.000 становника.

Ваљево и Шабац су били центри са значајнијом улогом у мрежи насеља и центара Србије у XIX веку и прединдустријском периоду. Лозница се није испољавала као значајнији центар раста све до краја педесетих година XX века.

* Др Бранка Тошић, истраживач-сарадник, Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд. Рад примљен 03.04.2001.

Иако су према макро положају просторно-историјски слични, њихови микро положаји, природне и друштвено-географске карактеристике, заједно са привредним и пратећим активностима чине их специфичним и међусобно различитим градовима.

Један од најважнијих гранских полова развоја градова били су комплекси хемијске индустрије у Шапцу и Лозници, а металопрерађивачке индустрије у Ваљевоу.

Географски положај градова

Ваљево, Шабац и Лозница имају сложен географски положај који је природно хетероген и са различитим степеном повољности за коришћење простора. Иако се налазе у долини значајних водних токова, подручја градова (изузев Шапца) немају водећу улогу у структури геопростора Србије и њеног средишњег дела. Положај градова, а нарочито Лознице, је периферан у односу на главне саобраћајне токове Републике, с обзиром да се на овом простору не укрштају саобраћајнице које имају везну функцију у организацији простора Србије. Распадом СФРЈ градови су добили карактеристике пограничних подручја (Тошић Б. 1996).

Ваљево има најзначајнији прометни положај за интеграцију са Средишњом Србијом. Шабац и Лозница су, природом свог положаја, највише изложени разноврсним културно-историјским и економским утицајима који су продирали из Војводине, односно из Босне и Херцеговине. Зато је Шабац више оријентисан према Посавини, Београду и Војводини, Лозница према Републици Српској, а Ваљево према долини Колубаре и саобраћајницама према средишњем подручју Србије. Шабац је претоварни пункт за сва три вида саобраћаја (друмски, железнички и водни), док су друга два града претоварни пунктови са стециштем друмског и железничког саобраћаја. Мрежа главних саобраћајница развила се у зависности од речних токова и била је један од природних основа настајања градова и предуслова за развој градских активности.

Микро положај градова одређен је карактеристикама рељефа и речних токова. Ширина воденог тока Саве није омогућила премошћавање и спонтани развој Шапца на обе обале реке, за разлику од Ваљева које се изградило и ширило на обе обале реке Колубаре (Тошић Б. 2000). Лозница се формирала на обалама реке Штире и само је условно "град на Дрини", од које је удаљена неколико километара.

Природне карактеристике градова

За развој градова од већег значаја су геоморфолошке и хидролошке карактеристике терена од климатских и геолошких, чија ограничења у великој мери компензира савремена техника грађења.

Како најповољније геоморфолошке услове за плански развој градова пружа равница, то је Шабац, који се налази на алувијалној равни Саве, у најповољнијем положају. Лозница је на земљишту са већим падом, на ивици алувијалне равни Дрине, док се Ваљево развија у ужој речној долини и од алувијалне равни се шири на мање стрме стране, односно на терасе ограничених површина. Терени на подручју градова су претежно стабилни за изградњу (Микинчић В, 1971).

Економски најзначајнија налазишта руда метала своде се на лежишта антимона од преко милион тона (РПП, 1976), југоисточно од Лознице. Налазишта руда олова и цинка, гвожђа, бакра и калаја претежно су концентрисана у подрињској области, а руда калаја, ниобијума, тантала, литијума и живе на подручју Цера. Североисточно од Ваљева, у Колубарском појасу налазишта лигнита процењена су на 4 милијарде тона резерве (Спасић Н, 1978). У околини градова, нарочито Шапца, налазе се минерални потенцијали, значајни за грађевински материјал (шљунак, песак и камен).

Педолошки покривач градова је плодан. Формиран је на подлози речних наноса, а у брежуљкастом рељефу образован је на неогеним седиментима. Захваљујући плодности и равничарском терену висок је удео пољопривредних површина, (највећи је у општини Шабац, 76%, а 60% у Средишњој Србији), са знатним уделом ораница и башта (89% у општини Шабац, 80% у општини Лозница, а само око 54% на територији средишњег подручја Републике). Трећину територије општине Ваљево покривају шуме, које, без обзира на нижи ниво квалитета шумских састојина, чине значајно природно богатство (РЗС, 1995).

Велике реке Сава и Дрина представљају богате резерве површинских вода за развој Шапца и Лознице. Изузетан значај има река Дрина са својим енергетским потенцијалом (14,2 милијарде kWh годишње). Колубара има код Ваљева низак (3,75 m³/s) и веома колебљив годишњи протикај (Оцокољић М. 1993/94), што онемогућава Ваљеву комплексан индустријски развој. Добро водопропусне стене у Мачви омогућиле су формирање простране издани, дебљине око 80 м, са издашношћу преко 10 l/s. Поред богатих подземних вода у подручју Шапца и у сливу Колубаре, у близини Ваљева, су богате издани. Високи водостаји на Сави доводе, поред поплава, и до пораста подземних вода у Мачви (Гавриловић Љ., 1981). Поплаве Дрине угрожавају западне делове Лознице, а Колубаре - подручја низводно од градског ткива Ваљева.

Друштвено-економски фактори

Највећи број насеља општина Ваљево, Шабац и Лозница захваћен је процесом депопулације. Пораст становништва забележен је само у три града и њиховим околним насељима, што је пре последица редистрибуције општинског становништва, него позитивног природног прираштаја (у Ваљеву и широј околини града 90% раста становништва је последица миграција). Највећим делом, дакле, имиграција је фактор пораста градова. Само у Шапцу је,

због негативног миграционог салда, све слабије изражен пораст становништва последица, додуше ниског, природног прираштаја. Како пораст становништва у последња два пописна периода знатно опада чак и у градовима, може се очекивати њихова стагнација са порастом становништва у околним насељима која представљају економски и социјално прихватљивија подручја за насељавање. У последњим пописним периодима Ваљево је имало већи индекс раста становништва од Лознице и Шапца, док је у укупном периоду после Другог светског рата становништво релативно највише расло у Лозници. Приградска насеља три града у просеку су интензивније расла од самих градова.

Густина насељености и величина насеља, као и старосна структура и удео запослених у посматране три општине, имају повољније вредности од Средишње Србије. У општини Ваљево највећи је ниво концентрације запослених, а у општини Лозница је најизразитији удео избеглица (три пута веће релативно учешће од Средишње Србије, а двадесет пута веће од учешћа избеглица у општини Ваљево). Општина Лозница има и најмање учешће запослених са високим образовањем, али и највећи потенцијал кад је у питању природни прираштај, удео младог становништва као и просечан број становника по домаћинству. Индекс раста становништва у последњем двадесетогодишњем периоду и удео запослених са високим образовањем били су највећи у општини Шабац (табела 1).

Табела 1 - Основни демографски фактори развоја

Обележје	Општина Ваљево	Општина Шабац	Општина Лозница	Средишња Србија
становника на 1 km ² 1991.	109	155	142	104
становника по насељу 1991.	1259	2378	1609	1371
индекс раста становништва 1971-1991.	109.02	115.39	111.05	110.64
становника по домаћинству 1991.	3.15	3.28	3.38	3.35
учешће становништва млађег од 19 година 1991. у %	25.06	26.99	28.77	25.69
учешће радно способног становништва у укупном 1991. у %	65.1	63.5	63.5	61.8
природни прираштај на 1000 становника 1991.	-0.1	1.7	3.1	0.8
ниво концентрације, у %	60.1	44.2	21.7	-
незапослени на 1000 становника 1991.	64	77	91	62
избеглице на 1000 становника 1995.	1.5	14.1	22.8	7.2
учешће запослених са високим образовањем у 1993. у %	9.31	9.81	6.56	10.18

Процес деаграризације у општинама у читавом послератном периоду био је интензиван, али се у последњим пописним периодима запажа његово смиривање, нарочито кад је реч о градовима. Тај процес се, после периода интензивне индустријализације шездесетих година, првенствено усмеравао у развој терцијарно-квартарног сектора, нарочито у општини Ваљево. Град Ваљево тренутно карактерише нешто веће учешће активног становништва у делатностима секундарног, а Лозницу и Шабац у делатностима терцијарно-квартарног сектора. Према уделу појединих делатности у три града 1991. године, индустрија и рударство запошљавају између трећине (Шабац) и половине (Ваљево) активног становништва.

Криза у Србији деведесетих година имала је видне последице у општинама Ваљево, Шабац и Лозница, нарочито у производним делатностима, посебно индустрији. На овим подручјима национални доходак по становнику био је испод просека Средишње Србије, нешто већи у случају општине Ваљево, где је и највећи удео запослених. Последњих година приватни сектор има све веће учешће у структури запослених, а нарочито у стварању дохотка (до 90% у општини Шабац, РЗС, 1996). Значај дохотка у приватној својини је још значајнији, с обзиром на чињеницу да је у друштвеној својини било веће учешће запослених. Приватни сектор имао је изразито учешће у стварању дохотка у пољопривреди, али и у трговини, угоститељству и туризму, производном занатству и финансијским делатностима. Индустрија је, без обзира на период кризе, до 1995. године још увек имала највећи удео у стварању дохотка. Основна средства су имала највеће учешће у индустрији, шест до седам пута веће него у осталим делатностима у све три општине. Продуктивност привреде (друштвени производ по запосленом у привредним предузећима) била је највећа у општини Шабац и блиска просеку Средишње Србије, а најмања је у општини Лозница (табела 2).

Табела 2 - Основни економско-географски фактори развоја 1991.

Обележје	Општина Ваљево	Општина Шабац	Општина Лозница	Средишња Србија
број радника на 1000 ст.	323	242	289	289
запослени у индустрији и рударству на 1000 становника	141	82	132	112
народни доходак по становнику (Средишња Србија = 1)	0.89	0.80	0.71	1.00
удео народног дохотка у индустрији, у %	39.4	30.5	37.6	35.9
активна основна средства привреде по запосленом (Средишња Србија = 1)	0.91	1.18	0.74	1.00
друштвени производ по запосленом у привреди у хиљадама динара	27.1	31.0	20.0	32.9

Опремљеност објектима инфраструктуре не представља ограничавајући фактор развоја. Према густини мреже путева у најповољнијем положају је општина Ваљево. Железничка мрежа, такође, има значај за општину Ваљево, иако је промет знатно нижи од просека Средишње Србије. Технички не-савремена пруга од Шапца ка Лозници има извесног значаја само за промет робе, нарочито у општини Шабац.

Развој градова

После ослобођења од Турака, Ваљево и Шабац спадали су у категорију градова, док је Лозница припадала варошицама. Градови су имали јако изражену војностратешку функцију, а у варошком делу који је чинио целину са тврђавом налазило се много развијенијих управних, судских, привредних, верских и других служби. Варошица је извршавала своје функције као скроман привредни центар без управне власти и војне посаде (Којић Ђ, 1970).

Ваљево и Шабац припадали су једним од најразвијенијих градова у тадашњој Србији. Проучавањем литературе у вези са развојем три града дошло се до закључка да је постојало залагање за испитивањем главних токова модернизације градова на привредном и друштвеном пољу и значају који град у Србији има у XIX и XX веку, посебно кад је реч о Ваљеву и Шапцу.

Интензиван развој Ваљева, Шапца и Лознице везује се за период после Другог светског рата. Економски, културно-просветни, популациони и урбани просперитет градова, нарочито Шапца и Ваљева, започет у XIX веку, прекинут је светским ратовима. Иако су најзначајнији индустријски објекти у Шапцу и Ваљеву отворени тридесетих година, ратна разарања и економска криза биле су таквог маха да је после Другог светског рата почео главни развојни период.

Послератни територијални развој градова био је импозантан. У кратким временским интервалима, што је случај и са другим градовима Србије, Ваљево, Шабац и Лозница доживели су снажну просторну експанзију. У првим послератним годинама неразвијена привреда градова није могла да обезбеди потребну материјалну базу за њихов снажнији урбани развој. Али постепено јачање економских функција Ђ постојеће индустрије и отварање нових индустријских објеката педесетих и шездесетих година привлачили су сеоско становништво у град, што је изазвало значајне урбане промене. Политика индустријализације и са њом у вези процес деаграризације становништва у околним или даљим насељима, потпомогнути дестимулативном аграрном политиком, изазвали су јак процес имиграције становништва и урбанизације у сва три града. Један од кључних индикатора ових промена је интензиван популациони раст у сва три града у периоду после Другог светског рата (табела 3). Поред тога, ови процеси се огледају и у развоју привреде уопште, као и у отварању објеката друштвених делатности, територијалном ширењу, морфолошким променама градова и у трансформацији њихових околних на-

сеља. Индустија је, дакле, била иницијатор развоја других делатности на територији градова, нарочито шездесетих година, и покретач трансформације делатности становништва градова и њихове околине.

Табела 3. Популациони раст градова после Другог светског рата

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Ваљево	15830	21165	28461	39768	50114	59016
Шабац	16243	19894	30352	42175	52177	54637
Лозница	3226	5031	10411	13871	17790	18845

Најзначајнији развојни објекти у градовима у периоду после Другог светског рата до распада СФРЈ су индустријски гиганти града. То су објекти хетерогених производних комплекса хемијске индустрије у Шапцу и Лозници (“Зорка”, односно “Вискоза”) и металопрерађивачке индустрије “Крушик” у Ваљево. Ова индустрија, уз постојање других индустријских објеката у градовима (металопрерађивачка, прехранбена, дрвна и текстилна индустрија у Ваљево; прехранбена, металопрерађивачка, дрвна индустрија у Шапцу; и прехранбена, текстилна и металска индустрија у Лозници), била је кључни носилац укупног привредног и друштвеног развоја. Колико је велико учешће кључних индустријских грана у развоју градова говоре подаци о броју радника у градовима (РЗС, 1996), с обзиром да гране хемијске индустрије у Шапцу и Лозници и металопрерађивачке индустрије у Ваљево запошљавају више од половине индустријских радника.

Отварање већине грана из области производње у периоду после Другог светског рата условило је насељавање становништва, изградњу највећег дела стамбеног фонда шездесетих година (око трећина стамбеног фонда), као и изградњу објеката друштвених делатности (отварање средњих стручних школа, објеката културе, изградњу и модернизовање здравствених објеката, изградњу неопходних комуналних и објеката инфраструктуре, изградњу рекреативних објеката и сл.). Поред тога, ужа подручја ових градова са изграђеним објектима трговине и других услужних делатности постала су значајни центри како за своје становништво, тако и за становништво ширег гравитационог подручја (сопствене општине и других општина).

Сви наведени процеси утицали су на промене у просторном коришћењу градова у којима је временом била све израженија диференцијација функцијских корисника са дефинисањем привредних и индустријских зона градова и главних градских центара као окоснице њихове просторне структуре, с једне, као и осталих корисника градова (стамбене зоне, локалитети друштвених делатности који су формирали специфичне центре, спортско-рекреативне и остале површине), с друге стране. Последњи поменути корисници функцијски су и просторно зависни или комплементарни просторима градова који су у најинтензивнијем периоду развоја чинили њихову окосницу (Вељковић А, 1988).

Још један од индикатора развојних фактора градова, пре свега процеса индустријализације, је трансформација околних насеља градова. Она се огледала у изразитом популационом расту ових насеља и у јаким функцијским, па и њиховим морфолошким променама. Све интензивнија стамбена изградња у овим насељима, јавила се као последица нижих трошкова земљишта и укупно повољнијих услова за насељавање из периферних насеља општина у односу на оне услове које пружа уже градско подручје.

Закључак

Развој Ваљева, Шапца и Лознице условљен је системом привређивања и његовог усмеравања као и начином активирања и коришћења природних и људских ресурса уз интеракцију спољних утицаја и фактора.

Достигнут степен развоја градова као регионалних центара последица је, с једне стране развоја друштвено-економских снага на подручју њихових утицаја, а с друге стране - позитивних утицаја фактора развоја, међу којима је географски положај веома битан.

Реке Сава, а нарочито Дрина су окоснице спајања и раздвајања подручја градова Шапца и Лознице са суседним. Силе раздвајања и изоловања више су деловале у случају Лознице, при чему су овакво стање потпомогла и њена геофизичка својства. Природне предиспозиције са брдским теренима у јужном и источном ободу нису дозволиле непосредније повезивање града са Ваљевом и Средишњом Србијом (Дерић Б, 1997).

Без обзира на достигнут релативно нижи економски развој у односу на републички просек, ова три града представљају друштвено-економске центре северозападне Средишње Србије који захватају три велике привредне предеоне целине: Посавину, Подриње и Подгорину са Ваљевским планинама.

Природна богатства су значајан, али још увек неискоришћен потенцијал за развој. Рудна налазишта околине ових градова била су својевремено битан фактор њиховог развоја. Економски значајне концентрације ретких метала - антимона везују се за околину Лознице, а налазишта лигнита - за околину Ваљева. Околине сва три града имају добре могућности за експлоатацију неметалних сировина и грађевинског материјала.

Шабац и Лозница имају највећи потенцијал површинских вода за развој свих грана индустрије, док је Ваљево са ограниченим могућностима. Од површинских вода од највећег економског значаја је енергетско коришћење Дрине. Шабац је град са богатим резервама подземних вода у Мачви, а Ваљево има обиље воде у красу, која је још увек недовољно искоришћена.

Разноврстан земљишни фонд пружа погодне услове за успешан развој готово свих основних грана пољопривреде у околини три града. Подручје Шапца са равничарским земљиштем највеће плодности има најповољније услове за развој ратарства, док је околина Ваљева и Лознице погодна за разноврсну пољопривредну производњу (Танасијевић Ђ. и др. 1966). У складу са основним карактером сва три подручја града - релативно развијена пољоприв-

вреда, Ваљево, Шабац и Лозница представљају значајно тржиште пољопривредних производа (жито, воће, стока), са центрима прехранбене индустрије (млечна, млинска, кланична, прерада воћа и поврћа, производња сточне хране, шећерана). Општине Ваљево и Лозница, са по трећином пошумљених површина, представљају значајнији потенцијал за развој шумарства и дрвне индустрије.

Најзначајније потенцијале за развој планинског туризма има Ваљево, а бањског - Лозница. Шира подручја ова два града имају добру основу за развој сеоског, излетничког, риболовног и ловног туризма. Могућности за развој туризма, изузев транзитног, у општини Шабац су више ограничене.

Позитивно дефинисане природне карактеристике за развој градова потребно је оценити према могућности и начину активирања и ефеката који се могу остварити.

Депопулација на подручју општина представља веома ограничавајући фактор развоја. Све скромнији пораст становништва у сва три града и израженији пораст у околним насељима последица је редистрибуције становништва и имиграције, која је изазвана бољим условима живота у граду и повољнијим, економским, условима за насељавање у непосредној околини градова. Природни прираштај који је у сталном паду, смањење броја становника по домаћинству, опадање укупног броја домаћинстава, погоршање старосне структуре становништва (изузев у општини Лозница), релативно неповољна квалификациона структура становништва (према републичком просеку), знатан прилив избеглица са територија бивших република СФРЈ у подрињском појасу (у условима садашње економске ситуације) су значајни неповољни демографски фактори за даљи економски развој Ваљева, Шапца и Лознице и њихових околних подручја. Промене у економској структури становништва су биле бурне у првом периоду после Другог светског рата, а изазване су деловањем бројних унутрашњих и спољних фактора (индустријализација земље и аграрна политика са бројним негативним последицама).

Као последица аграрне политике која је вођена у СФРЈ спутаван је развој пољопривреде и на овим просторима. Индустријска делатност у послератном периоду имала је највеће учешће у броју запослених и у учешћу народног дохотка међу делатностима градова, а и читавих општина. Индустријски гиганти Ваљева, Шапца и Лознице оријентисани су на увозну сировину и шире тржиште. Иако су ангажовали знатан удео радног потенцијала, нису активирали локалне развојне ресурсе. Зато се ова индустрија показала неприлагодљивом на промене услова привређивања, који се, додуше, нису могли ни предвидети у тадашњим околностима. У тешким економским условима који су изазвани ратом, санкцијама, кризом привреде и падом животног стандарда, индустрија на територијама ових општина је доживела колапс. Из свих тих разлога индустрија у стварању дохотка деведесетих година има знатан апсолутни, али и релативан пад међу другим делатностима, нарочито у општини Лозница. У општини Ваљево остварује се још увек скоро половина националног дохотка у овој делатности.

Уз корениту промену индустријске производње (преструктурирање уз смањење зависности од увозно-извозних аранжмана) значајне факторе економског развоја треба тражити међу алтернативним делатностима. За разлику од досадашње праксе, мора се оријентисати на стварање услова за развој примарних делатности, уз веће ангажовање људских потенцијала, као и на рационално коришћење природних ресурса у складу са принципима одрживог развоја (развој рударства, енергетике, грађевинарства).

Кад је реч о индустријској производњи, садашњи услови друштвено-економског развоја захтевају формирање мањих радно интензивних капацитета са чвршће условљеним локалним могућностима и локалном сировинском основом. У том смислу даљу основу развоја чине објекти нпр. прехранбене индустрије. Сем тога, за разлику од досадашње хемијске индустрије која је представљала великог загађивача животне околине, потребно је преоријентисати се на чистију производњу, чиме би се реафирмисао развој других делатности (бањски туризам у околини Лознице), а то би и допринело здравијој животној средини, што је, такође, у складу са концепцијом о одрживом развоју. Досадашњи услови привређивања биће знатно измењени променама у власничким односима - јачање процеса приватизације, као и стварањем услова у којима ће доминирати тржишно оријентисана привреда (Тошић Б, 2000).

Поред тога, алтернативу у развоју градова и њихових ширих подручја треба тражити у развоју делатности терцијарно-квартарног сектора. Пораст значаја делатности трговине, саобраћаја, угоститељства и туризма већ је испољен, кад је у питању запослено становништво и учешће у стварању дохотка. Нарочито је високо учешће ових делатности, посебно трговине, у приватном сектору у сва три града.

У време великих економских промена последњих година питање сектора својине јавило се као кључни фактор анализе потенцијала за развој. До деведесетих година и до периода санкција удео индивидуалног сектора у запосленом становништву и у учешћу дохотка био је занемарљив. Међутим, последњих година запажен је значајан пораст удела приватног сектора, нарочито кад је реч о дохотку. Друштвени сектор, како по питању запослених, а нарочито - учешћа у стварању дохотка, у великој мери је изгубио значај. Крах индустријске производње и услови привређивања у новије време утицали су на слабу оријентацију приватника ка производним делатностима.

Ефикасније деловање система привређивања, дакле, све више захтева поред власничке трансформације, и преструктурирање приватника у производне делатности, односно стварање таквог облика привређивања који ће бити прилагођен нашим условима и реалним могућностима.

ЛИТЕРАТУРА

- Вельковић А. (1988): **Елементи за системски приступ у географском проучавању града**; Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ, књ. 40, Београд.
- Гавриловић Љ. (1981): **Поплаве у Србији у XX веку - узроци и последице**; СГД, Посебно издање, књ. 52, Београд.
- Дерић Б. (1997): **Друштвено-економски развој**; Монографија општине Лозница; СГД, Географски факултет, Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд-Лозница.
- Којић Б. (1970): **Варошнице у Србији ЦИЦ века**; ИАУС, Београд.
- Микинчић В. (1971): **Геолошка карта ФНРЈ, 1:500.000**.
- Оцокољић М. (1993/94): **Површински и подземни отицај у сливу Колубаре**; Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ, књ. 44-45, Београд.
- ППРС (1996): **Просторни план Републике Србије**, планска и аналитичко-документациона основа, Службени гласник са п. о. Београд.
- РЗС (1995): **Општине у Републици Србији**. Републички завод за статистику, Београд.
- РЗС (1996): Подаци добијени у Заводу за статистику републике Србије, Београд.
- РПП (1976): **Регионални просторни план северозападе Србије**, Регионална привредна комора, Ваљево.
- Спасић Н. (1978): **Методолошки поступци за рад на Просторном плану РЕИК "Колубара"**, Саопштења, периодична издања, ИАУС, Београд.
- Танасијевић Ђ. и др. (1966): **Педолошки покривач западне и северозападне Србије**; Институт за проучавање земљишта на Топчидеру, Београд.
- Тошић Б. (1996): **Насеља Подрињско-колубарског региона**. Задужбина Андрејевић, Београд.
- Тошић Б. (2000): **Просторно-економска структура градова на примеру Ваљева, Шапца и Лознице**. Докторска дисертација, Географски факултет, Београд.

BRANKA TOŠIĆ

Summary

**ECONOMIC - GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT FACTORS
OF VALJEVO, SABAC AND LOZNICA**

The reached level of towns development, as a regional centers, is a result of social-economy development on the sphere of their influence on one hand, and positive effects of development factors, especially geography position, on the other hand.

The natural resources are important but not enough exploited potentials for progress. The modest increase of population in towns and more expressive in the neighbouring settlements are the result of population redistribution.

The consequence of agrarian politics in the ex Yugoslavia is binded agrarian development on this territory, too, although there are suitable natural condition. Gigantic industry – chemical industry in Sabac and Loznica and metal-working industry in Valjevo, are found their way according to the export-import resources and wider market. Those factories have occupied considerable share of workers, but they have not activated local natural potentials.

The significant factors of economic development ought to seek in primary activities, in bigger engaging of population, as well as, in rational using of natural sources. Besides, the development alternative ought to look for in the tertiary-quaternary sector and in opening smaller production capacities with local source basis.